

ЗНАЧЕНИЕТО НА ИЗХОДНАТА ПОЗИЦИЯ

(„ПОЕТ И ОБЩЕСТВО“ ОТ МИЛЕНА ЦАНЕВА. С., БП, 1985. 259 с.)

Проблемът за отношението между общество и литература не е нов за нашето, пък и за литературознанието въобще — може би първите му прояви са още в най-ранните текстове, в които можем да отделим специфичната литературоведска проблематика — тези на Платон и Аристотел. Но твърде късно, може би, едва през седемдесетте години на нашия век този проблем можа да се превърне в изходна позиция за изследване не на нещо друго, а именно на специфичния строеж на художествената творба — метод, който много векове успешно се прилага в изследванията по реторика например, но кой знае защо убягваше на литературоведската мисъл. Естествено художественото творчество си има своите доста опосредствувани пътища на въздействие, но при едно повнимателно анализиране на специфичните средства, с които си служи литературата, бихме могли да открием онези нейни равнища и структурни възли, които улавят момента на преход между чисто структурните и въздействените страни на художествените явления. А защо ни е нужно това? Нима литературата не може да изпълни своето предназначение, без да анализираме характеристиките за нея структурно-функционални преобразования? Всъщност, без да се впускаме в дълги доказателства, трябва да кажем, че това е път за проникване не само по-дълбоко в самата същност на художественото въздействие, но и в обусловеността на художественото развитие, което твърде доскоро се разпадаше в представите ни твърде механично на повлияно от „външни“ и „вътрешни“ тенденции.

Казвам всичко това най-вече по повод първите две студии от книгата на Милена Цанева „Поет и общество“, в които авторката проследява два въпроса, които външно изглеждат, може би, твърде частни, но по същество са извънредно важни за разбиране художествената специфика на различните литературни периоди — това са проблемът за същността и мястото на писателя в общото поле на културата на дадено общество, обуславящ спецификата на характерния за него писателски тип, и проблемът за същността и структурата на творческото субективно начало в лириката, проявяващо се в диалектиката между автор, лирически герой и читател. Между двата проблема има много ясно изразена връзка, основаваща се на двустранното присъствие на писателската личност в процеса на литературната комуникация. По същество те би трябвало да се разглеждат като двете страни на един

и същ проблем, поне що се отнася до структурата на това, което бихме нарекли „литературно изказване“ — с неговите участници, тема, герои, начин на изразяване, канали на комуникация и особен тип въздействие. Анализът на всички тези аспекти може да доведе до разкриване на същности процеси в типологичен, структурен и културен план, свързани с динамиката на литературния процес (нека си спомним студията на А. Н. Веселовски „От певца к поету“, в която има много изводи, които „работят“ и при изследването на една много по-късна във времето, но типологически сходна проблематика).

Милена Цанева се съсредоточава изключително върху историческото изследване както на въпроса за писателските типове, така и на проблема за типа на лирически герой и неговите взаимодействия с автора и читателя. Нейният анализ е точен и верен във фактическата си част и предава развитието на процеса в неговата пълнота и многостранност. Така например с помощта на този метод са доказани типологическите връзки между писатели като Иван Вазов и Захари Стоянов, Вазов и Михайловски, Вазов и Стамболов и пр., които досега по-скоро са били противопоставяни като изразители на различни типове литература, изхождайки от анализа единствено на отделните произведения. По същността си са интересни и границите, които авторката очертава между различните поколения и взаимоотношенията между техните представители — взаимоотношения, разбира се, не лични, не дори и структурни, а взаимоотношения на полето на културната мисия.

В процеса на изследване на литературните явления особено голяма помощ на авторката е оказал анализът на обществените структури и принципите, по които обществото възприема личността на писателя. С този тип изследване литературознанието напуска полето на съмнителни представи за реалното социално битие на художественото творчество и за неговата „всеобщност“. Авторката е показала и тук, а и в други статии от книгата реалното разпадане на публиката на отделни пластове, идеологически и социални групи, равнище на подготовка и пр. — неща, които имат много голямо значение за осъществяване не просто връзката с вече създаденото творчество, но и го предопределят, защото то се ражда в строго определен социален и читателски климат. По същество един такъв процес е показала авторката с анализа на възникването на последната Вазова стихосбирка „Не ще загине“, но там, струва ми се, би трябвало малко по-целенасочено да се изложат проблемите — във вида, в който този въпрос

присъства в книгата, той все пак се ограничава в рамките на творческите възможности на самия поет.

При анализа на развитието на типологията на лирическия „аз“ в поезията от Възраждането до Вапцаров авторката е стигнала до разкриването на един интересен и същностен процес, характеризиращ някои основни тенденции в развитието на българската поезия. Това показва на практика каква роля могат да играят изследвания, привидно частни, но насочени към проблеми и точки на художественото творчество, в които се преплитат множество негови вътрешни линии. Такъв безспорно е и въпросът за лирическия герой. В началото на статията авторката изчерпателно разкрива изключително богатата структура на взаимоотношения, която се разкрива между различните участници в художествената комуникация. Но още тук бих искал да кажа, че тези взаимоотношения се разполагат на различни равнища, което е много важно за характеризиране на типологията на процесите и анализът на диалектиката между тези равнища е всъщност и основният обект на литературоведския интерес към проблема. Поставянето им в едно малко или повече недиференцирано единство, както е в случая, води до заличаване на някои важни типологически разлики между явленията, а оттам и до неточности в изводите. Така например остава неанализирана разликата между „ние“ на възрожденската поезия и „ние“ на Смирненски, които въпреки съвпадението на равнището на текста не са идентични като художествени явления поради принципната разлика в структурата на „художественото изказване“ на Възраждането и постимпресионизма. Също така лично аз се съпротивявам срещу типологическото приравняване на Дебеляновия „аз“ към този на Вапцаров, макар че съм склонен да приема съображенията на Милена Чанева — това значи, че въпреки очевидната близост на едно равнище, на друго процесът ни предлага други свои особености и анализът на тяхната диалектика би ни завел до по-точното характеризиране на самия процес. Тук липсва на едно по-дълбочено изследване типологията на явленията поставя реални ограничения, тъй като днес ние възприемаме поезията малко или повече от съвременни позиции, изравнявайки по този начин съществени исторически различия.

До много ценни изводи води анализът на същността на вътрешнотекстовата комуникация за характеризиране специфичната стилистика на дадено поетическо творчество. Така например добре е прокарана границата между реторическия тип слово на Вазов и интимно-разговорния на Ботев, високата театралност на Яворов и подчертаната „делничност“ на Вапцаров. Тук обаче бих искал да добавя, че наред с анализа на „лирическия герой“ — термин, взет от Тинянов по отношение на Яворов и Вапцаров, — би било не само уместно, но и наложително да се изследва и проблемът за „литературната личност“ — всъщност доста елементи са показани. И ако за Яворов проблемът за „литературната личност“ е все пак относително ясен поради неговата класическа простота, то при Вапцаров нещата очевидно са доста по-сложни — в неговата поезия съществуват реално и подчертани реторически пластове, които обаче приживе на автора, във връзка с това, че не е

била създадена „литературна личност“, трудно са се отделяли от общия „интимен“ тон. По-късно обаче Вапцаров като поет определено добива чертите на „литературна личност“ и във връзка с това са много интересни трансформациите, настъпили в самата структура на лирическото му „аз“, независимо че то се проявява в един вече „канонични“ текстове — тук изследването на Милена Чанева отново ни показва, че исторически детайлното изследване само би спечелило от комбинацията си с едно по-засилено внимание към типологията — от равнището на словесната структура и вътрешно-текстовата комуникация до полето на културата и обширните периметри на художествената комуникативен процес. В този смисъл нейните изследвания са и постижения в областта на историческото изследване, но и отправна точка за нови по-нататъшни проучвания. Принципът на изследване с оглед обществено художествено въздействие на творбата е залегнал в основата и на интересната статия „Нашите литературни шедьоври“. По своята същност това е по-скоро литературнокритическа, отколкото изследователска работа, но тя лансира интересната идея за изследване битието на най-значителните произведения на българската литература, тяхната динамика в културното време и пространство, тяхната промяна се, но и запазваща се въздействена сила. Проблемът е интересен особено в наше време, когато множество затормозяващи фактори пречат за пълноценното общуване на читателя, особено младия, с литературната класика. Много често престижният или чисто познавателният момент, гарнирани с различни дози скука и безразличие, удавят живото и непосредствено въздействие на творбата. В този смисъл съвсем разбираем е апелът на авторката към проблема да се подходи сериозно и с чувство на отговорност, за да „предадем наследството не като мъртви музейни експонати, а като жив и действителен духовен капитал“.

В първата част на книгата са включени още три статии — тематично разнообразни, но по своето центриране около темата на сборника — отношението на литературата към обществените проблеми. И докато „Народният култ към Русия и творчеството на Вазов“ и „Българската литература и Освобождението“ се вписват доста точно в посоката на целия сборник, то „Франция в поезията на трима българи“ ми се струва малко неуместна в този контекст главно поради изместване на акцентите в изследване на взаимоотношенията творчество — реалност, които в тази статия лежат на една друга плоскост — предимно в областта на трансформациите на непосредствената реалност в художествена. От трите статии най-силно впечатление прави първата за култа към Русия с навлизането в дълбочината на проблема и разкриването по този начин на някои важни особености от Вазовото творчество и неговото тълкуване.

Втората част на сборника е съставена от статии и студии, посветени на живота и творчеството на Иван Вазов — основният изследователски обект на авторката. Първата и последната статия са опити за очертаване цялостния творчески образ на писателя, неговото значение в развитието на българската литература и обществен климат. В този смисъл те имат един малко по-общ, „предговорен“ характер и достойнството им се състои главно в точното

изграждане на целостта на проблема, а не и в някакви конкретни приноси, към каквито определено се насочват останалите студии в книгата. От тях за мен най-интересни бяха „Стихосбирката „Италия“, „Иван Вазов и народната песен“ и „Лирическата равностепеност на Вазов „Юлека ми замириса“. В последната особено са поставени някои много интересни проблеми на творческия натюрел на Вазов. Наред с, общо взето, известните положения за диалектиката между личното и общественото като подтик за творчество тук авторката е проследила процеса на развитие на Вазов като поет — с неговия възход, кулминация и естествен пад, обосновавайки се при това не с индивидуалното развитие на автора като творческа личност или поетическа мощ, а със задълбочен анализ на взаимоотношенията между личното и общественото съзнание на автора и обективните духовни тенденции на епохата. Показани са и противоречията между индивидуално и обществено като обект на творчество в зависимост от характера на историческия момент. В този смисъл студията ни предлага един много диалектичен поглед към цялостния феномен Вазов, разкрит на базата на последните му творчески прояви.

Привидно книгата е построена върху ограничен исторически материал — най-вече творчеството на Вазов, а в първата част и някои явления от по-късната литература. В същото време обаче, особено като прибавим и факта, че авторката се занимава изключително с Вазов, не можем да не се учудим от разностранността на проблематиката, от нейната практическа неизчерпаемост, дори и само в аспекта, поставен като мото на книгата — „поет и общество“. Очевидно времето на „изчерпаване“ изследвания безвъзвратно е отминало и е дошло времето на действително плодотворните изследвания, разкриващи все нови и нови аспекти на проблематиката, и по този начин разкривайки нейната реална сложност и историческа значимост. Смятам, че тук трябва да търсим и основното значение на книгата, която е пред нас независимо от всичките ѝ отделни приноси или противоречия.

Александър Панов

**„БЕЗПОЩАДНИЯТ МЕЧТАТЕЛ. СТРАНИЦИ
ЗА ДИМИТЪР ПОДВЪРЗАЧОВ“**

от ВИХРЕН ЧЕРНОКОЖЕВ. Наука и изкуство.
С., 1986. 185 с.

„Страници за Димитър Подвързачов“ — зад това пределно скромно подзаглавие се крие сериозно и вдъхновено написано монографично изследване за поета, сатирика и преводача, за духовния наставник на едно литературно поколение. За Бащата на онези творческа генерация, която идва като смяна на четиримата от „Мисъл“, и има определяща роля в българската литература в продължение на близо 20 години (от средата на първото до средата на третото десетилетие на нашия век), досега вземахме изключително от спомените на признателните му съвременници и съратници. За литературната критика и за литературната история Димитър Подвързачов бе обречен

на дълго и незаслужено забвение. Да извади този писател от забравата, да се пребори с предубежденията, напластени около неговото литературно наследство, да „разплете възлите на неговата житейска и литературна биография“, да намери точното му място в разволя на българската литература да отнесе непоклатното в неговото творчество, да очертае ролята му в българската култура и най-после да „сглоби“ единния и неразчленим образ на човека и твореца Подвързачов — с тези трудни задачи се е нагърбил младият литературовед Вихрен Чернокожев. И веднага държа да отбележа — неговият дългогодишен труд е увенчан с успех. Димитър Подвързачов най-сетне е „намерил“ своя критик. Запълнено е едно от „белите полета“ в историята на следсвободенската ни литература. Широка читателска аудитория вече има в ръцете си весно и живо написана книга за „безпощадния мечтател“, за поета сатирик.

В случая далеч не е само дума за едно пионерско начинание. И ако В. Чернокожев заслужава поздравления, че съвсем не са мотивирани от обичайното в подобни ситуации снизхождение към първооткривателството. Към написването на тази книга Чернокожев е пристъпил след дълга, изключително добросъвестна предварителна работа по издирване на нови източници; проучил е архива на Подвързачов, където е попаднал на редица неспубликувани творби, анкетирал с негови близки и съратници. След това шрих след шрих, мажка след мажка той внимателно и постепенно изгражда пред нас сложния и противоречив образ на човека и твореца Подвързачов. Чернокожев не се интересува от пикантните подробности, от сензационните разголвания на творческата личност, с каквито подобен род книги често изобилствуват. В своите „страници“ авторът навсякъде е запазил почтителна дистанция спрямо своя „герой“. Но това съвсем не е дистанцията на студения аналитик (друга крайност при литературнокритическите очерци и монографии). Дистанцията на Чернокожев е дистанция на влюбен, който се бои да не би прекалената интимност да развенчае ореола около предмета на неговите чувства. Книгата на В. Чернокожев за Подвързачов е написана с нескрита любов — и в това е едно от най-големите ѝ достойнства. Но като се е предпазил от нелепата дегероизация, авторът същевременно е избегнал и излизаниято героизиране, прекаленото пристрастяване към обекта на изследването. В резултат пред нас е темпераментно написан, но добре балансиран текст с трезва преценка за действителната стойност на литературните явления.

В книгата си за Подвързачов Чернокожев сполучливо съчетава нерва на критик, анализаторската страст и историзма на литературен историк и интуицията на биограф-психолог. Житейският и творческият път на Подвързачов са разглеждани в естественото им единство, чрез неусетни, умело намерени преливания, като същевременно не е пропусната възможността да се подчертаят възловите въпроси в Подвързачовото творчество. Така отделните глави се превръщат в относително самостоятелни литературоведски студии, цитирани около един или няколко по-важни проблема.